

I. ПРОБЛЕМИ, І ЯК МИ ДО НИХ ПІДХОДИТИМЕМО

1.1. Немає єдиної філософської проблеми свободи волі. Радше є велика кількість філософських проблем *стосовно* свободи волі.¹ У цій книзі я розв'язую одну з цих проблем і буду вдосталь заклопотаний іншою.

Проблема, яку я розв'язую, є проблемою «фаталізму» чи «майбутніх контингентностей». Я розглядатиму цю проблему у другому розділі, який є більш-менш самостійною розвідкою. Цей розділ можна вилучити з книги, майже не завдавши шкоди аргументації решти її розділів. Він увійшов до складу книги, бо все ж таки стосується питання про те, чи маємо ми свободу волі. До того ж, справедливність сказаного у цьому розділі, можливо, дещо переважає брак його зв'язку з іншими частинами книги.

Проблема майбутніх контингентностей є давньою і славетною, але вона не є однією з центральних проблем філософії. Головним предметом цієї книги є одна з найдокорінніших філософських проблем: проблема свободи волі та детермінізму.

1.2. Складно сформулювати «проблему свободи волі та детермінізму» так, щоб задовольнити всіх і кожного. Колись можна було стверджувати, що проблема свободи волі та детермінізму (*free will and determinism*) — тоді ще казали, «свободи та необхідності» (*liberty and necessity*) —

зводиться до того, чи є людська воля свobodною, або ж її дії жорстко скеровуються каузальною необхідністю. Але сьогодні нікому вже не дозволять формулювати «проблему свободи волі та детермінізму» у такий спосіб, бо це формулювання передбачає істинність певного уявлення про концептуальні відносини свободи волі та детермінізму: а саме, що свобода волі та детермінізм є несумісними. Чимало (ймовірно, більшість) сучасних філософів відкинули б це уявлення. Насправді багато філософів сьогодні вважають, що детермінізм не лише сумісний зі свободою волі, а й *впливає* з неї. Гадаю, справедливо було б сказати, що майже всі бодай трохи гідні філософські розвідки щодо свободи волі та детермінізму від часів Гоббса стосувалися саме цього припущення, що виникло у попередніх дискусіях про свободу та необхідність. Через це сьогодні треба визнати доконаним фактом, що проблема сумісності свободи волі та детермінізму є великою, ймовірно головною частиною «проблеми свободи волі та детермінізму».

Я спробую сформулювати проблему так, щоб врахувати цей доконаний факт, і для цього розділю цю проблему на дві, які я називатиму «проблема сумісності» (Compatibility Problem) і «традиційна проблема» (Traditional Problem). Традиційна проблема — це, звісно, проблема того, чи маємо свободу волі, або ж детермінізм істинний. Але саме існування традиційної проблеми залежить від правильного розв'язання проблеми сумісності: якщо свобода волі та детермінізм сумісні, і, тим більше, якщо детермінізм *впливає* зі свободи волі, то традиційної проблеми просто немає, як немає проблеми у тому, якщо мої речення можуть водночас складатися з англійських слів та латинських літер.

Одна з головних тез цієї книги полягає у тому, що правильне розв'язання проблеми сумісності не передбачає скасування традиційної проблеми. У такому разі мій поділ проблеми свободи волі та детермінізму на дві проблеми не є марним. Але перед тим, як сказати більше про цей поділ проблеми і про те, як він позначатиметься на будові цієї книги, я поясню докладніше, що я розумію під *свободою волі* та *детермінізмом*, щоб запобігти деяким можливим непорозумінням.

1.3. У третьому розділі я сформулюю тезу детермінізму з граничною точністю, на яку я здатний. Наразі нам вистачить короткого попереднього опису того, що розуміється під детермінізмом. Детермінізм — це просто ствердження, що минуле *визначає* безальтернативне майбутнє. Але з'ясуємо, що це може означати.

Припустимо, що у кожний момент є багато «можливих майбутніх», тобто багато шляхів майбутнього розвитку світу. Або, якщо ми достатньо широко розумітимемо слово «можливий», істинно принаймні таке: безумовно є багато майбутніх, які можна «уявити собі», чи «помислити», чи «несуперечливо описати». Але багато майбутніх, можливих у цьому сенсі, неможливі в іншому сенсі: вони *фізично* неможливі. Наприклад, я можу уявити собі, що сьогодні по обіді станеться повне сонячне затемнення; я можу без суперечності з самим собою сказати, що сьогодні по обіді можна буде бачити повне сонячне затемнення; але у певному очевидному сенсі це уявлене чи описане мною майбутнє є фізично неможливим. Це не означає, що повне сонячне затемнення сьогодні по обіді суперечить законам природи

(якщо ми дозволимо собі вжити цей термін), бо самі по собі закони природи не визначають, коли відбудеться конкретна подія, як-от повне сонячне затемнення.² Назвати «можливе майбутнє», яке містить близьке у часі сонячне затемнення, фізично неможливим, означає радше те, що враховуючи минуле, і саме *дійсне* минуле (*actual past*), *та* закони природи, затемнення не станеться; іншими словами, що минуле та закони природи, взяті разом, виключають будь-яку можливість затемнення сьогодні по обіді. Ті, хто, як я, не заперечують проти міркування у термінах «можливих світів», можуть осмислити це так: хоча напевно є можливі світи, в яких законами природи є дійсні закони (*actual laws*), і в яких є затемнення сонця сьогодні по обіді, немає жодного можливого світу, в якому (1) законами природи є дійсні закони, (2) минулим є дійсне минуле, і (3) є затемнення сонця сьогодні по обіді.

Цей приклад показує, у якому зрозумілому сенсі деякі майбутні, що їх можна «уявити собі», чи «помислити», чи «несуперечливо описати», є фізично неможливими. Тепер можна визначити *детермінізм*: це теза про те, що в кожний момент є лише одне фізично можливе майбутнє.³ Звичайно, має бути *принаймні* одне можливе майбутнє; але якщо їх більше одного, якщо у кожний момент є два чи більше шляхів подальшого розвитку світу, тоді має рацію *індетермінізм*.

² Англійське *actual* у цьому перекладі відтворюється як «дійсний», а не «актуальний», враховуючи небажаний збіг з ужитковим значенням прикметника «актуальний» в українській мові. Відповідно, далі у тексті йдеться про опозицію «дійсне/можливе», а не «актуальне/можливе». — Прим. перекладача.

³ Тобто, закони, що діють у наявному світі (на противагу можливим законам можливих світів). — Прим. перекладача.